

מערך המילואים: תפקידים גלויים וסמויים בשירות הביטחון והחברה

גרשון הכהן

כללי

שילובם של משרתים במילואים להשלמת המערך הצבאי הסדיר הוא כורח מובן מאליו לא רק בצה"ל. גם צבא ארצות־הברית – המבוסס פי כמה יותר מצה"ל על צבא סדיר רחב היקף – נדרש לחיילי מילואים ואף שילב אותם בלחימה בעשורים האחרונים באפגניסטן ובעיראק. לפיכך עצם הצורך בתגבור חיילי מילואים למערכים הסדירים אינו זקוק להנמקה יתרה. לעומת זאת, התופעה של שירות המילואים דורשת בירור מחודש כדי לבחון את היקפן הכמותי של יחידות המילואים, את צורות היסוד לארגון ולציודן, את רמת כשירותן ואת זמינותן האופרטיבית. לא חדש הוא כי בשני העשורים האחרונים משהו מהותי בתחום הזה בצה"ל הולך ומשתנה. אין זה סוד שצה"ל סגר יחידות והפחית את סדר כוחותיו, בעיקר במערכי היבשה. רק בשלוש השנים האחרונות שוחררו ממצבת משרתי המילואים יותר מ־100 אלף אנשי מילואים. רק מיעוט מאזרחי ישראל בגיל של שירות מילואים משובץ כיום בשירות מילואים פעיל. צה"ל עצמו אחראי לכך בשל מכלול שיקולים ובהם תפיסת ההפעלה שלו ואילוצים הקשורים לבניין הכוח.

במבוא לספרו על תופעת המילואים בצה"ל ובחברה הישראלית כתב דב תמרי: "את הנושא ששמו 'מערך המילואים בצה"ל' ואת מקומו בציבור ובחברה בישראל אי־אפשר לנתק מהמערכת שבה נבנה, התפתח, התקיים ולחם. מערך המילואים אינו עומד למחקר לבדו. כיוון שהוא הגוף הגדול ביותר שעליו הושתת צה"ל, הרי שמעצם מהותו, מבנהו ויכולותיו – השפעתו על החשיבה הצבאית בצה"ל ועל החשיבה הביטחונית במנגנוני המדינה הייתה והינה בעלת ממדים מכריעים".¹ במחקרו המקיף והמעמיק השיג תמרי הישג כפול: הוא גם הציב נדבך יסוד הכרחי להבנתם של מקורות ההיגיון ושל המגמות המעצבות בהתהוותו של מערך המילואים בצה"ל וגם פתח צוהר להבנת דמותה וזהותה של החברה הישראלית שמתוכה נבנה מערך המילואים ושאת רוחה

עיצב בזיקת גומלין הדדית. המאמר הזה גובש בהשראת הספר הזה והוא בבחינת הערות שוליים ודגשים להתבוננות עכשווית במצבו של מערך המילואים בצה"ל.

עד ימינו, מאז ראשית הקמתו של הכוח הצבאי העברי, עוד בטרם הוקמה מדינת ישראל, התמקד הדיון בתפקידיו של מערך המילואים בשני ממדים עיקריים:

1. הצורך המבצעי הישיר (בנייתו של סדר הכוחות הנדרש בהתאם לצורך התפעולי ובהתייחס לתרחישים האפשריים).

2. מקומו של מערך המילואים בעיצובם של צה"ל ושל החברה הישראלית בכללותה ובמיוחד תרומתו ללכידות ולחוסן הלאומי הנבחנים בשעת חירום, אך משפיעים על סדר היום הלאומי גם בימי שגרה.

שני ממדי הדיון האלה כרוכים זה בזה בהשפעה הדדית דינמית. האופן שבו מדינה מגבשת את תפיסת ביטחונה הלאומי ובהתאם לכך קובעת ומכוונת את מאמציה לבניין כוחה הצבאי הוא גילום של נקודת שיווי המשקל בין שני הממדים האלה. כלומר, גודל הכוח וצורת ארגונו אינם נגזרת בלעדית של תרחישי האיום. בצפון-קוריה, לדוגמה, נקודת שיווי המשקל בין ההשקעה בבניין הכוח הצבאי לבין המענה הניתן לרווחתם של חיי האזרחים שונה באופן מובהק מזו שבמדינות רבות אחרות. מדובר, למעשה, ביחסי גומלין בין שתי שאלות יסוד: הראשונה, כיצד נלחמים בהגנה על הקיום? והשנייה, למען מה מתקיימים ונלחמים? לשתי השאלות האלה ניתנת בסופו של דבר תשובה אחת: תפיסת הביטחון הלאומי, שבמסגרתה מתגבשת התפיסה של בניין הכוח, דהיינו של ארגונו ושל ציודו. לאורך זמן, בתהליך התגבשותה של תפיסת הביטחון הלאומי, מתהווה מערכת זיקות בת שלושה מוקדים:

1. המוקד הראשון מבטא ידע טכנו־טקטי, שהוא ארגז הכלים לשיטות הלחימה המקובלות. על סמך הארגז הזה נבחן המאזן בין ההערכה של תרחישי האיום לבין מרכיביו של המענה הצבאי הנדרש. זוהי נקודת המוצא לדיון בתוכניות לבניין הכוח.

2. המוקד השני מבטא מערכת של ערכים ושל שאיפות לאומיות שאותם צריך לממש המעשה הביטחוני – במגבלת המחירים והמטלות שהחברה האזרחית יכולה ורוצה לשאת.

3. המוקד השלישי מגלם את האופן שבו נבנה הכוח בפועל (האופן שבו אורגן וצויד) ואת האופן שבו צריך יהיה לבנותו בעתיד.

בנקודת האיוון בין שלושת המוקדים האלה נוצר המענה הכולל המתאים באופן ייחודי לא רק למערכת האיומים הביטחוניים שאליה נדרשת המדינה להתייחס, אלא גם לכלל צורכי האומה על ערכיה, שאיפותיה ומגבלותיה. במסגרת הזאת התהווה ונבנה מערך המילואים של צה"ל שהוא מענה יצירתי למתח המתמיד שהתקיים מאז הקמת צה"ל בין החיפוש אחר מענה סביר למערכת האיומים הביטחוניים, שתבעה לשעת חירום סדר כוחות רחב היקף, לבין המענה התובעני לא פחות ליתר הצרכים

של החברה הישראלית. במתח הבסיסי הזה התגבש אחרי מלחמת העצמאות הרעיון המכוון המוכר מאז: החזקה קבועה של כוח צבאי סדיר מוגבל בהיקפו הנשען על מערך מילואים רחב היקף, המתייצב בשעת חירום בזמינות מהירה. למרות השינויים הרבים שחלו מאז אותן שנים ראשונות, היסוד הרעיוני הזה ממשיך להיות רלוונטי גם כיום. אלא שראוי לתת את הדעת למשמעותם של השינויים שחלו מאז במרכיבים של משולש המתחים.

אכן חלו שינויים מהותיים במערכת האיומים על מדינת ישראל, אולם נראה שחשוב הרבה יותר שאת ניתוח המשוואה החדשה יפתח דיון על השינוי שהתחולל בערכיה של החברה הישראלית.

השינוי החברתי: מחברה מגויסת לחברה אזרחית ניאוליברלית

זה ארבעה עשורים הולך ומתגבש בחברה הישראלית שינוי ערכי. המצפן החלוצי הקולקטיבי הולך ומוחלף במצפן ניאוליברלי. התפיסה ההגמונית הקודמת, שאותה הובילו תנועת העבודה ושותפיה, ואשר התבססה על נכונותו של היחיד להקריב לטובת העניין הלאומי, הלכה ודעכה. מחברה שאותה הובילה תודעת חזון בתשוקה לממש מפעל לאומי תובעני עברה החברה הישראלית למיקוד בפרט, בסדר יום של חברה צרכנית ליברלית כמו בברלין ובניו־יורק.

בתיאור תמציתי איפיינה גליה גולן את התודעה החברתית החדשה שמתבססת על המגמה האזרחית הליברלית: "הבסיס של המדינה המודרנית, ובמיוחד המדינה הדמוקרטית, הוא האמנה החברתית – הסכם מופשט אך יסודי בין חברה לממשלתה. בהסכם זה פרטים, אזרחים, מוותרים על חלק מחירותם בתמורה לחוק וסדר. הם מסכימים לציית לחוקים ולנהלים, לשלם מיסים, לבקש רישיון, לציית לרמזורים וכדומה. בקיצור, הם מסכימים לצעדים שמגבילים את חופש הפעולה שלהם במידה מסוימת. אולם מדובר בחוזה. בתמורה על המדינה לספק להם כמה דברים בסיסיים כדי שההקרבה תשתלם, מינימום שיאפשר לאזרחים להיות ברווחה מסוימת: בריאות, חינוך, פרנסה סבירה, מחסה, מזון להאכיל בו את משפחותינו (מה שנקרא ביטחון אישי) והגנה. זה ההסכם".²

בתודעה החברתית הזאת, המאפיינת את המעבר מחברה חלוצית מגויסת לחברה אזרחית, הולך ומשתנה המובן מאליו החברתי שעליו הושתתה התנדבותו של איש המילואים. המצפן החברתי המובלט, שהיה מוכוון תודעת שליחות לאומית, כמעט שנעשה למוצג מוזיאוני בלתי רלוונטי. שירות המילואים – כמו השירות הסדיר – הפך להיות בעבור האזרח הפרטי בבחינת עוד משימה שהממשלה מטילה עליו, כמו תשלום מיסים. מכלול החובות והזכויות באמנה ההדדית בין הפרט לבין המדינה נבחן מעתה על פי שיקולי עלות־תועלת הממוקדים מבחינת הפרט בנקודת מבטו האישית. במקום

הזה, ובמסגרת ההתייחסות של הסיפור הליברלי, מתעוררת במלוא חריפותה שאלת השוויון בנטל. הבעיה הולכת ומחריפה נוכח תהליך מתמשך שמוביל צה"ל לסגירת יחידות ולהקטנתו של סדר הכוחות במילואים – מהלך הגורם לכך שבמהלך השנים הלך ופחת חלקם של משרתי המילואים בכלל האוכלוסייה הישראלית.

בתנאים האלה אין להתפלא אם בין הרבבות הממשיכים לשרת במסירות במילואים מתעוררות השאלות: "למה רק אנחנו? איפה כל האחרים?" התשובה לשאלות האלה היא פשוטה: אכן באמת רק מיעוט מתגייס, ולא כל המתגייסים מתאימים ונחוצים. אלא שבמסגרת מצפן ליברלי, ללא תודעת חובה שליוחותית חלוצית, באמת קשה להסביר לקבוצת המיעוט המשרתת למה דווקא היא. לכן אם שירות החובה או שירות המילואים מוצדקים במסגרת התפיסה הליברלית כמו נטל המיסים, אין מנוס מהודאה במצוקת אי-השוויון הכרוכה בכך. כאן מונח היסט ערכי מהותי: במעבר מחברה מוכוונת מצפן חלוצי לחברה "נורמלית" הממוקדת בפרט נדרשת הנהגת הצבא והמדינה לבחון את משמעותו של ההיסט הזה לרוח ההתנדבות של מערכי המילואים. ואכן המניע את תופעת ההתגייסות נטוע בהכרה כי האדם ממשמע את חייו לא רק בסיפוק צרכיו ובמיצוי הנאותיו, אלא גם, אם לא בעיקר, בהיענותו לשאת בנטל החובות לכלל. מתוך תשוקתו למשמעות מוכן האדם להתמסר לנטל חובות גם בשעה שחלוקת הנטל רחוקה מלהיות שוויונית. ארגון "השומר" בשיאו כלל לא יותר מ-150 חברים. איש מהם לא שאל "למה דווקא אני והיכן כל היתר?" חובתה של ההנהגה הלאומית בעניין הזה היא לברר עם עצמה את הסיפור שהיא ממשיכה לספר לעם ולעצמה.

לפי שעה, במגמה המתהווה בזיקת הגומלין הכתובה והבלתי כתובה בין חייל המילואים לבין מוסדות הצבא והמדינה, הפך המושג "אמנה" לדומיננטי. האזרח המתייצב לשירות מילואים תובע מצה"ל דמי רצינות המתבטאים בדרישות לצידו בסטנדרט מתאים ולתנאי סף במשאבים לאימון. צה"ל מתקשה להסביר לחייל המילואים ביחידות הדרג השני כי יועד למשימות של דרג שני ושלישי, ובהתאם לכך נקבעה הקצאת המשאבים לאימונו ולצידו. בתוך כך הלך ונוצר משבר ציפיות שבמסגרתו – לא רק משיקולי הערכת האיום וסדר הכוחות הנדרש למענה – העדיפו שלטונות צה"ל ומערכת הביטחון להקטין בתהליך הדרגתי מתמשך את היקפן של יחידות המילואים.

סדר הכוחות הנדרש לצה"ל נוכח תרחישי האיום

בסיום מלחמת העצמאות גובשה תפיסת המילואים כדי לתת מענה להיקף הכוחות שעלול להידרש בתרחיש קיצוני: מלחמה במקביל בכל הזירות – מה שכונה במטכ"ל של אותם ימים "מקרה הכול".

גם כיום לא יכול הכוח הסדיר של צה"ל לספק את היקף הכוח הנדרש למגננה ולמתקפה במקרה של מלחמה ביותר מאשר מרחב אחד. במרבית תרחישי החירום – ואולי בכולם – נדרש צה"ל לגיוס מילואים רחב. נכון שפחתה מאוד הסבירות לתרחישי "המלחמה הגדולה" נגד הצבאות הסדירים של מדינות ערב, אלא שבמתאר האיומים החדש נותרה בעינה התביעה לסדר כוחות רחב היקף. זירת המלחמה הולכת ומועתקת אל המרחבים העירוניים שתובעים מהתוקף הפעלת כוחות רחבת היקף. בית רב-קומתי אחד יכול לדרוש לטיהור כוח בסדר גודל פלוגתי; גדוד חי"ר יכול להיבלע בלחימה יומית בטיהור רחוב אחד.

צבא אינו יכול להיות קטן וחכם כשבמלחמה רחבת היקף הוא נדרש להיקף גדול של כוחות, כולל כוחות של דרג שני באיכות בינונית הנדרשים במלוא המרחב. תם עידן ההפרדה הקווית בין עורף לחזית. המלחמה חדלה להתארגן על בסיס קווי. גם בהגנת העורף בשטחי מדינת ישראל, כמו בהגנה על צירי ההתקדמות לעומק שטח האויב, תידרש הפעלת כוחות להגנה מפני תקיפות האויב בעומקו של מרחב הלחימה. במציאות כזאת נדרשת פריסה של מערכי אבטחה לכל עומק החזית גם בעורף האזרחי. להעמדת המסה הנדרשת לכך יש הכרח בתרומתם של כוחות המילואים. אם לצה"ל לא תהיה מסה של כוחות גם לדרג השני, העורף של מרחב הלחימה ייוותר חשוף. צה"ל זקוק גם לדרג ביניים שבאיכותו אינו משתייך לכוחות המחץ, אבל יש לו נוכחות רחבה להחזקתם של מרחבי ההגנה. כדי להגן על קו מוצבים בחזית או על מסדרון לוגיסטי בצירי המתקפה לא חייבים כוחות עילית. גם חיילים ותיקים, מהסוג שפעם נקרא חק"ש [חיל הקשישים], יכולים למלא את התפקידים האלה בהצלחה.

כל זה קשור גם לאיום המנהרות שבאחרונה מרבים לעסוק בו, עד כדי חרדה לאומית מוגזמת. איום החדירה ליישובים אזרחיים גם בצפון וגם בדרום, אל מול רצועת עזה, מוכר לציבור. במטה הכללי ובפיקודים המרחביים נערכים להתמודד איתו. במרכיבי המענה לשעת חירום נערך צה"ל לפינוי האזרחים מיישובי הספר. מנגד, חברים ותיקים ביישובים מתלוננים על התוכניות לפנות גם אותם בזמן חירום במקום לגייסם ולארגנם להגנת היישוב. ראוי להקשיב לתביעת התושבים לשלבם במסגרת שירות המילואים להגנת ביתם. גם מי שעברו את גיל 70 – איש או אישה – במיוחד אם הם תושבי המקום, יכולים להיות יעילים בתפקידי הגנה כשהם פועלים מעמדות נייחות. אלא שנדרש לשם כך לא רק מאמץ לארגוןם ולחימושם מחדש של התושבים, אלא גם כינון מחדש של אתוס השליחות החלוצית ביישובי הספר. כוחות ההגנה המרחבית היו בעבר – בימי המאורעות, בתש"ח ועד ימי הרמטכ"ל רפאל איתן שחידש את ארגונם ואת חימושם – מרכיב משמעותי בהגנת היישובים. עם השינוי שחל באתוס החלוציות הלך ודעך גם רכיב ההגנה המרחבית.

מסת הכוחות במילואים היא רשת ביטחון אסטרטגית

לקראת סיום ספרו של דב תמרי "האומה החמושה", בסקירה של נושא המילואים בצבאות אחרים בעולם, הוא מנתח את דבריו של ראש ממשלת בריטניה לשעבר, סר אלק דאגלס־יוס, בדו"ח ביקורתי שכתב ב־1976 ושכותרתו היא "כוחות המילואים של בריטניה"³. באותן השנים, כשהחל התהליך של הקטנת הכוחות, זה היה נוח למדי לצבא. המעבר לצבא קטן יותר נחשב אז למגמה חיובית המאפשרת לצבא הסדיר להתכנס למתכונת משאבים שבמסגרתה יהיה די למי שנשאר. בעת ההיא, בעיצומה של המלחמה הקרה, הזהיר סר דאגלס־יוס: "אם היקף הצבא הסדיר שיעמוד לרשותנו יקטן מלהכיל מלחמה קונונציונלית בהיקף רחב, ונאבד את היכולת למלא אותו במהירות ביחידות הרזרבה, אלה הן יחידות המילואים, אנחנו למעשה גוזרים על עצמנו לעבור מיידית מאירוע מלחמה קונונציונלי, שאין לנו לגביו היקף סד"כ מִסֶּפֶק, אל אירוע גרעיני". כלומר, תווך הביניים של ריכוז המסה הקונונציונלית הוא קריטי כדי להימנע מאופציית המלחמה הגרעינית. זה יכול להיות נכון גם לצה"ל. מה שיכול למנוע מלחמה הוא קיומה הידוע של מסת כוחות זמינה, שבשעת מבחן יכולה להיקרא לדגל, והיא ברמת כשירות בסיסית שאפשר להעלותה תוך כדי מצב החירום. זו מסה של יחידות מאורגנות, של פיקוד מאורגן, שיכולים למלא את השורות בהיקף רחב כנדרש במלחמה הקונונציונלית. בהיבט הזה מערך מילואים רחב היקף, גם אם לא כולו מצוי בכשירות מלאה, הוא רשת ביטחון למצבי קיצון שאף אם סבירותם לפי שעה נמוכה, ראוי לתת עליהם את דעתנו ולהכין תנאי יסוד למענה.

המגמה המתמדת של שיפור אמצעי הלחימה – בעיקר במערכות המחשוב, האלקטרוניקה והנשק המונחה המדויק – הפכה להיות גורם מאיץ לגיבוש עמדה ספקנית בשאלת הרלוונטיות של אנשי המילואים ושל עוצבות המילואים. במערך הכוחות של אוגדות המחץ – המחוברות יחד עם כוחות הים והאוויר לרשת שליטה ובקרה המספקת תמונת מודיעין ומבצעים דיגיטלית עדכנית – קשה לשלב את מי שמצוידים באמצעי לחימה שאינם מחוברים לרשת הזאת. יחידות שריון במילואים, למשל, שאינן מצוידות במערכות השליטה והבקרה המתאימות, הפכו לא רק ליחידות דרג ב, אלא אף לעודפות לכאורה. אלא שבמבט כולל, הוצאתן של היחידות האלה מסדר הכוחות פגעה ביתירות ובהיקף המסה הכמותית הנדרשת מצה"ל למצבי מלחמה.

רכיבי נחיצות סמויים שנובעים משיתוף אנשי המילואים

נוסף על היבטים חיוניים גלויים הגלומים בכוחות המילואים טומן בחובו המערך הזה מרכיבי תרומה נוספים שלרוב סמויים מהעין. הנה שניים מהם:

1. **חשיבה ביקורתית ויוצרת.** אנשי מילואים המשולבים בתרגילים ובמבצעים מבטאים פוטנציאל לשיח ביקורתי חשוב. בהצטרפותם העיתית הם מביאים

עימם לתוך המערכת הסדירה של צה"ל נקודות מבט ביקורתיות ושיפוט מאתגר גם בממד הערכי וגם בממד המבצעי. כך, למשל, אחת הסיבות למגבלות שמהן סבל צה"ל ב-18 שנות שהותו בדרום לבנון הייתה העובדה שמשיקולים שונים לא שותפו ושולבו כוחות מילואים בפעילותו שם. כך הלכה לאיבוד הדינמיקה היוצרת המתהווה עם החיכוך בין הסדירים לבין אנשי מילואים, וייתכן כי גם בשל כך נוצר קיבעון בדפוסי החשיבה והפעולה של צה"ל בזירה.

הנה דוגמה ליצירתיות מבצעית של אנשי מילואים: במהלך מבצע "חומת מגן" נשלחו כוחות מילואים מחטיבת הצנחנים 55 לפעול במחנה פליטים טול-כרם. במהלך הפעולה הם הזדקקו לאמצעי חוזי עילי שלא הוקצה להם. חיילים סדירים היו אולי מבטלים את המשימה בהיעדר תנאים לבצועה או יוצאים למשימה ללא אמצעי החוזי הנדרש. משהו מהלוחמים, איש מילואים, עובד בחברת החשמל, הביא מהעבודה מנוף ענקי על משאית, ובקצה המנוף הוצבו מערכות התצפית הנדרשות. זוהי דינמיקה יצירתית אופיינית היכולה להיות נדבך משמעותי ביתרונותיו הייחודיים של צה"ל. גם מניתוח של קרב הצליחה במלחמת יום הכיפורים באוגדת שרון עולה כושר האלתור והתושייה שהביאו עימן יחידות המילואים. ספק אם חטיבת הצנחנים הסדירה הייתה מצליחה להתארגן למשימת הצליחה בתנאים שבהם התארגנה חטיבת המילואים של הצנחנים. הטיעון הזה נכון גם בנוגע לגבורה ולתושייה שהפגינו כוחות המילואים של ההנדסה ושל השריון שעמלו על הקמת הגשרים. תרומה מבצעית יצירתית וביקורתית של אנשי מילואים נחוצה גם בסוגיות מערכתיות עד לרמה המטכ"לית.

עליונותם של חיילי המילואים בתחומי המוטיבציה והיוזמה האישית היא תופעה מוכרת בהיסטוריה הצבאית. בניתוח הגורמים לניצחונות של גרמניה הפרוסית במאה ה-19 הדגיש ההיסטוריון אג"פ טיילור: "ללא כוח הסבל של החייל הפרוסי שום תכנון של המטה הכללי לא היה מביא את הניצחון. הוא היה מסוגל לצעוד מרחקים ארוכים יותר, לחיות על מנות זעומות יותר ולשאת באבדות קשות יותר מחייליהן של אוסטריה ושל צרפת. אך הוא לא היה – כמו החייל האוסטרי והצרפתי – חייל מגויס לזמן ממושך שהקשיח בשנים ארוכות של משמעת צבאית. הוא היה אזרח שהוצא מהחיים האזרחיים או עתיד היה להיכנס אליהם בתוך זמן קצר. לכן היו בו נוסף על הקשיחות גם יוזמה ונכונות אזרחית לפעול למען עצמו, אך בהתאם למטרה הצבאית. לעומת הצייתנות המתורגלת של הצבאות הסדירים ואף לעומת ההתלהבות הפטריוטית של השנתונים המגויסים, הביאו עימם הפרוסים את רוח הצלבנים העשויה לבלי חת. הם היו כמו אנשי של קרומוול שפיעמה בהם האמונה בעניין".⁴

2. **תיווך דינמי בין צה"ל לחברה.** אנשי המילואים מחברים את צה"ל הסדיר אל הלך הרוח הציבורי ולהפך. אפשר אולי לשער כי המשבר שהתהווה ב"פרשת החייל היורה" (חברון, מרס 2016) הוא תוצאה, בין השאר, של צמצום הולך ונמשך בקווי הממשק האקטיבי שהתקיים בין צה"ל, באמצעות חיילי המילואים, לבין החברה הישראלית. ייתכן שהקישור במספריהם של משרתי המילואים הפחית את עוצמתו של הממשק הערכי בין שכבות נרחבות בעם לבין הממסד הצבאי. משרתי המילואים, בחיבורם העיתי להלך הרוח של צה"ל, משמשים שגרירים של צה"ל בקרב החברה הישראלית ושגרירים של החברה הישראלית בצה"ל.

וכך כתב בן-גוריון, שהיה מודע לחיוניות השפעתו המעצבת של צה"ל: "אסור לנו להתעלם שגם פה במדינה פועלים עדיין כוחות מפרידים ומפורדים. ההתפלגות המפלגתית והאידיאולוגית אצלנו אינה נופלת מזו של העמים הירודים והמקולקלים ביותר. רק הצבא יכול וצריך לשמש גורם מלכד ומעלה בעיצוב דמותו החדשה של העם הנוצרת במדינת ישראל".⁵ על פי נקודת המבט הזאת, למערך המילואים – גם אם הוא נמצא בנסיגה כמותית – עדיין יש תפקיד חברתי חשוב: במסגרתו נפגשים כל פלגי החברה.

סיכום

מדינה אינה רק ישות משפטית וחוקית. בהתנהלותה היא גם נדרשת לעצב את ממדי הרוח ולכוון תכנים של זהות ערכית ותרבותית. לשירות המילואים, שהוא ממשק אקטיבי בין הצבא לאזרחי המדינה, היה תפקיד משמעותי בגיבוש החברה הישראלית. כאשר מספר המשרתים במילואים הולך ופוחת, ראוי להכיר בכך שהולך וקטן גם כוחו המלכד של המרכיב הזה בגיבוש לכידותה של החברה הישראלית. ראוי לתת על כך את הדעת.

חוקרים כיגיל לוי וסטיוארט כהן, העוסקים בסוגיות של צבא-חברה, מצביעים על המגמה המתפתחת לקראת צבא שכיר מקצועי. יגיל לוי מסתייג מצבא מקצועי, אולם מתריע כי במגמה הקיימת המעבר לצבא מקצועי עלול להיות בלתי נמנע.⁶ סטיוארט כהן ממליץ על מעבר לצבא בגיוס התנדבותי מקצועי.⁷ ראוי לתת את הדעת למגמות המתפתחות האלה. כפי שהוצג במאמר הזה, הן אינן נטולות בעיות יסודיות והן אינן בחזקת כורח, אף שיש הטוענים כי הרכבת כבר יצאה מהתחנה. חשוב לבחון את המשמעויות של תהליך כזה על יתרונותיו ועל מגבלותיו ולנהל אותו באופן מושכל, על פי הצרכים ארוכי הטווח של מדינת ישראל ושל צה"ל. בכל הנוגע למאבק על עיצוב העתיד, בידי הנהגת המדינה והפיקוד הבכיר של צה"ל האחריות והיכולת לבחור ולעצב את המגמות הרצויות והנכונות. תהיה הדרך שתיבחר אשר תהיה, עתידו של מערך המילואים צפוי להיות אחד הגורמים המרכזיים שיעצבו את תפיסת הביטחון

של צה"ל ואת בניין הכוח שלו וגם את דמותה החברתית, התרבותית והערכית של המדינה. בשעה זו של פרשת דרכים נדרשת בחירת הדרך בסוגיה החיונית הזאת.

הערות

1. דב תמרי, **האומה החמושה: עלייתה ושקיעתה של תופעת המילואים בישראל**, מודן, בן-שמן, 2012, עמוד 29.
2. גליה גולן, "האמנה הופרה", **הארץ**, 12 באוגוסט 2011, <https://bit.ly/2IEfl3u>.
3. תמרי, **שם**, עמוד 458.
4. אג"פ טיילור, **מהלך ההיסטוריה הגרמנית**, זמורה ביתן מודן, 1961, עמוד 130.
5. דוד בן-גוריון, **כוכבים ועפר**, מסדה, 1976, עמוד 36.
6. יגיל לוי, "צבא המילואים שוקע", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 3, גיליון 3, דצמבר 2011, עמודים 52-61, <https://bit.ly/2MRtJc9>.
7. סטיארט כהן, "השירות הצבאי בישראל: הצורך בעיון מחדש", בתוך: פנחס יחזקאלי (עורך), **צה"ל – צבא העם או צבא מקצועי**, האוניברסיטה המשודרת, גלי צה"ל, משרד הביטחון 2009, עמודים 7-16.